

UDK 911.3:314.72(497.15-191.2)"1980/1989"

PRIRODNO KRETANJE STANOVNIŠTVA BRDSKO- PLANINSKIH PROSTORA JUGOSLAVIJE - NA PRIMJERU SREDNJE BOSNE 1980-1989. GODINE

Jasmina Čehajić*

Uvod

Prirodno kretanje stanovništva ovisi ne samo o biološkim pojavama nego i o društveno-ekonomskim i sličnim faktorima.

Opredijelili smo se za analizu ovog kretanja stanovništva na primjeru srednje Bosne koja je dio središnjeg planinskog prostora, jedinstvenog velikog prostornog kompleksa Jugoslavije (1,410; 2,8). Prema administrativno-političkoj podjeli srednju Bosnu čini 37 opština, s ukupnom površinom od 12883 km² (broj stanovnika 1981. godine iznosio je 1249556, a aritmetička gustina naseljenosti od 97,0 stan/km² bila je veća nego u BiH - 80,7 i u Jugoslaviji 87,7), različite društveno-ekonomske razvijenosti (Prilog 1). Stoga je u radu prisutna analiza demografskih karakteristika ne samo za cijelo područje srednje Bosne, nego i za zajednicu opština Sarajevo (10 opština), s obzirom da je Sarajevo republičko sjedište i društveno-ekonomski najrazvijeniji makroregionalni centar BiH i jedan od najrazvijenijih u zemlji, a zasebno je izvršena analiza i za područje ostalih 27 opština, kao i po pojedinim opštinama. Pri tom, proučeni su neki elementarni pokazatelji biološke reprodukcije stanovništva i to: opšte stope živorođenih, umrlih i prirodnog priraštaja, kao i jedna od najznačajnijih specifičnih stopa demografskog kompleksa, tj. infantilni mortalitet. Period posmatranja je najnovije desetogodište, 1980-1989. god.

* Prof. dr Jasmina Čehajić, ODSJEK ZA GEOGRAFIJU PRIRODNO-MATEMATIČKOG FAKULTETA, YU 71000 Sarajevo, Vojvode Putnika 43a.

JASMINA ČEHAJIĆ

Natalitet stanovništva 1980-1989.

Stanovništvo srednje Bosne u periodu 1980-1989. ima blago pulsirajuće (varijabilitet stopa je 3,1 promil) niske vrijednosti srednjeg tipa nataliteta (Tabela 1). Prosječna godišnja stopa za posmatrani desetogodišnji period (16,8 promila) gotovo je jednaka kao i u BiH (16,7) i nešto veća nego u cijeloj zemlji (15,9 promila), što je u vezi sa mladom dobnom strukturom stanovništva izučavanog prostornog kompleksa kao i cijele republike. Tako, 1981. god. srednja Bosna i cijela BiH, sa više od 35% populacije od 0 do 19 godina, imale su mladi tip dobne strukture, a Jugoslavija, sa 12% stanovništva od 60 i više godina, stari tip (dok je mlada dozna skupina činila 32,7%).

Tabela 1. Prirodno kretanje stanovništva 1980-1989. (u promilima)

	Natalitet			Mortalitet			Infant. mortal.			Prir. priraštaj		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C
1980.	16,3	14,4	17,0	6,4	6,4	6,4	32,7	29,9	33,8	9,9	8,0	10,6
1981.	16,0	13,7	16,9	6,6	7,0	6,5	32,5	35,0	31,6	9,4	6,7	10,4
1982.	17,7	16,8	18,1	6,3	5,8	6,6	25,8	13,4	30,4	11,4	11,0	11,5
1983.	18,3	17,7	18,4	7,3	6,9	7,4	25,5	15,6	29,3	11,0	10,8	11,0
1984.	17,8	17,1	18,4	6,7	6,5	6,8	22,1	16,2	24,4	11,1	10,6	11,6
1985.	17,2	16,3	17,5	6,9	7,2	6,9	24,8	25,2	24,6	10,3	9,1	10,6
1986.	16,7	15,7	17,0	7,0	6,9	7,0	17,2	9,6	20,2	9,7	8,8	10,0
1987.	16,5	15,4	16,9	6,7	6,5	6,8	21,3	15,1	23,6	9,8	8,9	10,1
1988.	16,5	15,7	16,8	6,9	6,7	7,0	15,6	11,9	16,8	9,6	9,0	9,8
1989.	15,2	14,3	15,7	7,3	7,0	7,5	18,5	16,5	19,3	7,9	7,3	8,2
Var.	3,1	4,0	2,7	1,0	1,2	1,1	17,1	25,4	17,0	3,5	4,3	3,4
P^1	16,8	15,7	17,3	6,8	6,7	6,9	23,6	18,8	25,4	10,0	9,0	10,4
P^2	16,7			6,7			24,2			10,1		
P^3	15,9			9,2			28,0			6,8		

* Ovdje uvažavamo uopšteno izdvajanje tri tipa nataliteta - niski (manje od 15 promila godišnje), srednji (15-25) i visoki (preko 25) (3,76).

A - Srednja Bosna (opštine 1-37), B - zajednica opština Sarajevo (1-10), C - ostale opštine srednje Bosne (11-37), Var. - varijabilitet ili razmak između stopa u pojedinim godištima, P - prosječna godišnja stopa 1980-1989. i to: P/1 = srednja Bosna, P/2 = Bosna i Hercegovina, P/3 = Jugoslavija.

Izvor: Prema SGBiH-83, 413-422; SGBiH-86, 411-420; SGBiH-87, 396-405; SGBiH-90, 44 i 312-321; SGJ-90,95 obradio autor.

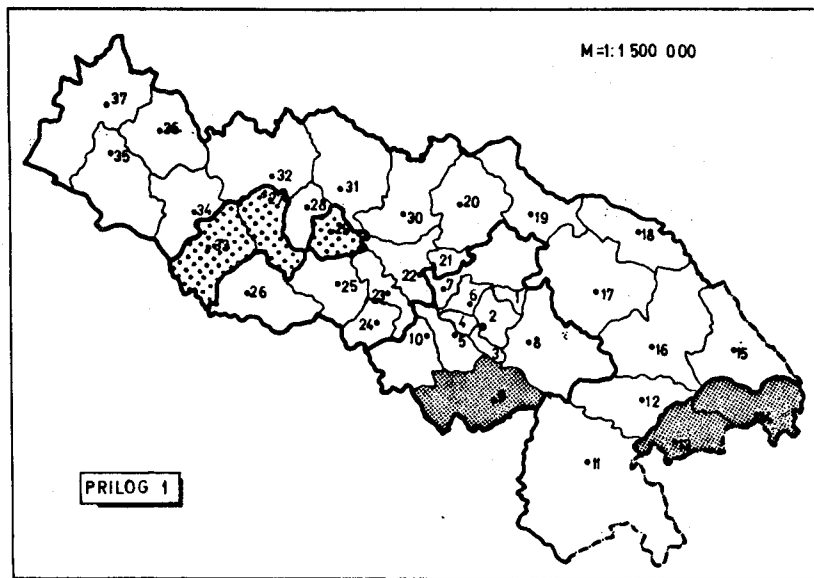
Nešto viši varijabilitet (razmak) stopa nataliteta između pojedinih posmatranih godišta u srednjoj Bosni (3,1 promil) nego u BiH (2,7 promila) i Jugoslaviji (2,8 promila), u vezi je sa migracijama stanovništva. Prostorno kretanje populacije, uz ostalo, doprinosi da i zajednica deset sarajevskih društveno-ekonomski razvijenijih opština ima veći varijabilitet stopa nataliteta (4,0 promila) nego područje ostalih 27 opština srednje Bosne (2,7 promila), a prosječna godišnja stopa za period 1980-1989. je manja (15,7 prema 17,3 promila) (Tabela 1.).

U srednjoj Bosni se prema prosječnoj godišnjoj stopi nataliteta za cijeli proučavani period razlikuju dvije grupe opština. Tako, deset opština je pripadalo niskom tipu nataliteta (stope su se kretale od 12,9 promila u opštini Rudo do 14,8 u opštini Pale), a 27 opština srednjem tipu (najmanja stopa je bila 15,1 promil i to u opštinama Stari grad Sarajevo, Novo Sarajevo i Sokolac, a najveća 21,8 promila u opštini Pucarevo). Znači, apsolutni polovi među opštinama su opštine Rudo (12,9 promila) i Pucarevo (21,8), što svjedoči o znatnim regionalnim razlikama. Od deset opština sa niskim tipom nataliteta, sedam (Rudo, Čajniče, Rogatica, Trnovo, Pale, Foča i Višegrad) se nalazi u istočnom dijelu proučavanog prostornog kompleksa. To treba dovesti u vezu sa starijom dobnom strukturom njihovog stanovništva, odnosno sa smanjenjem stanovništva migracijama. Tako, u 1981. god. koeficijent starosti, kao omjer mladog (0-19) i starog stanovništva (preko 59 godina), u pet pomenutih opština bio je blizu 0,40, a samo u Foči i Višegradu je bio nešto povoljniji, tj. blizu 0,30. Nadalje, smanjenje stanovništva migracijama, npr. u periodu 1971-1981., bilo je u opštinama Rudo i Trnovo za preko 20%, a u ostalih pet pomenutih opština između 10 i 20%.

Mortalitet stanovništva 1980-1989.

Stope mortaliteta u srednjoj Bosni gotovo da su stagnirale (varijabilitet je 1,0 promila) i imaju dosta nisku razinu (prosječna godišnja vrijednost stope za period 1980-1989. je 6,8 promila (Tabela 1). Gotovo iste takve karakteristike vezane su i za zajednicu opština Sarajevo, gdje je varijabilitet stopa mortaliteta između pojedinih posmatranih godišta 1,2 promila, a prosječna stopa za cijeli period 6,7 promila, dok je u području ostalih 27 opština varijabilitet stopa takođe mali (1,1) a prosječna stopa je, zbog starije dobne strukture stanovništva, nešto

* Zbog ograničenja u obimu rada, naveli smo samo tabelu sa podacima iz kojih se mogu provjeriti osnovne iznesene tvrdnje.

**TIPOVI PRIRODNOG PRIRAŠTAJA STANOVNIŠTVA
OPŠTINA SREDNJE BOSNE
(prosječna godišnja stopa 1980-1989. u %..)**

LEGENDA:

niski tip
 umjereni tip
 visoki tip

Opštine

1 Stari grad	16 Rogatica	32 Travnik
2 Centar	17 Sokolac	33 Bugojno
3 Novo Sarajevo	18 Han Pijesak	34 Donji Vakuf
4 Novi grad	19 Olovo	35 Šipovo
5 Iliđa	20 Vareš	36 Jajce
6 Vogošća	21 Breza	37 Mrkonjić Grad
7 Ilijaš	22 Visoko	
8 Pale	23 Kiseljak	
9 Trnovo	24 Kreševo	
10 Hadžići	25 Fojnica	
(1-10 Sarajevo)	26 Gornji Vakuf	
11 Foča	27 Pucarevo	
12 Goražde	28 Vitez	
13 Čajniče	29 Busovača	
14 Rudo	30 Kakanj	
15 Višegrad	31 Zenica	

veća (6,9). Istovremeno, (1980-1989) prosječna godišnja stopa mortaliteta u BiH (6,7 promila) bila je gotovo jednaka onoj u srednjoj Bosni, dok je u cijeloj zemlji nešto veća (9,2 promila). Upoređujući varijabilitet stopa mortaliteta u pojedinim posmatranim godištimama u ova tri područja, može se zaključiti da je on nešto veći u srednjoj Bosni (1,0 promila), nego u republici (0,7 promila) i državi (0,8 promila).

Među opštinama srednje Bosne, prema prosječnoj godišnjoj stopi mortaliteta za cijeli proučavani period, polovi su bile opštine Novi grad Sarajevo sa 4,4 promila i Rudo sa 9,7 promila, što pokazuje da postoje znatne regionalne razlike. Za opštinu Rudo već je pomenuto da ima staru dobnu strukturu stanovništva i značajan gubitak populacije migracijama, a kod najmlađe sarajevske opštine (u kojoj su od 70-tih godina izgrađena nova, prostrana naselja višespratnica) ova demografska obilježja su obrnuta.

Stope infantilnog mortaliteta u srednjoj Bosni su od 1984. god. niske, a u prethodna četiri posmatrana godišta kretale su se između 25,5 promila u 1983. i 32,7 promila u 1980. god. Prosječna godišnja stopa za cijeli proučavani period bila je 23,6 promila, što je manje nego u republici (24,2 promila) i zemlji (28,0 promila), dok je varijabilitet stopa u pojedinim godištimama veći u srednjoj Bosni (17,1 promil prema 13,1 promil i 7,1 promil).

Društveno-ekonomski razvijenije područje zajednice opština Sarajevo imalo je nižu prosječnu stopu infantilnog mortaliteta za cijeli posmatrani period (18,8 promila) od područja ostalih 27 opština srednje Bosne (25,4), dok je varijabilitet stopa između pojedinih godišta veći u prvom slučaju (25,4 prema 17,0 promila).

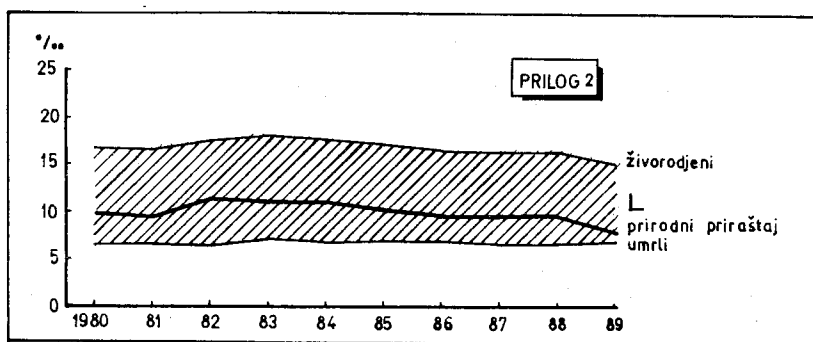
Prema prosječnoj godišnjoj stopi infantilnog mortaliteta za cijeli proučavani period, 21 opština je imala nisku stopu (njihova vrijednost je bila između 12,5 i 24,5 promila), dok se u 16 opština ona kretala između 25,6 i 37,6 promila. Granične vrijednosti ovih stopa među opštinama imali su Novi grad Sarajevo sa 12,5 i Travnik sa 37,6 promila. S obzirom da je stopa infantilnog mortaliteta prilično pouzdan pokazatelj društveno-ekonomskih i higijensko-medicinskih uslova u kojima populacija živi, iznenađuje da Travnik od svih 37 opština srednje Bosne ima najveću prosječnu godišnju stopu infantilnog mortaliteta za proučavani period, odnosno tu ova stopa ni u jednoj posmatranoj godini nije bila niska (3,83). Signifikantno je da se i dvije susjedne opštine, Pucarevo i Bugojno, nalaze među pet opština srednje Bosne koje imaju prosječnu stopu infantilnog mortaliteta veću od 30 promila (od čega Pucarevo ima čak drugu najvišu vrijednost ove stope, tj. 36,3 promila), pa to, najvjerovatnije, treba dovesti u vezu, pored ostalog, sa zdravstvenom zaštitom. I još nešto. S obzirom da smo već istakli da Pucarevo od svih opština srednje Bosne ima najveću prosječnu godišnju stopu nataliteta za cijeli proučavani period (21,8 promila), onda taj primjer, tj. primjer opštine Pucarevo, potvrđuje opšte uočenu pojavu da su, često, više stope infantilnog mortaliteta vezane za više stopa nataliteta.

Prirodni priraštaj stanovništva 1980-1989.

Kretanje prirodnog priraštaja stanovništva srednje Bosne bilo je u ispitivanom periodu obilježeno blagom pulsacijom (varijabilitet stopa 3,5 promila), pošto je i kretanje njegovih osnovnih komponenata (natalitet i mortalitet) bilo bez značajnijih promjena. Stope prirodnog priraštaja u ispitivanom prostornom kompleksu pripadale su u svim pojedinim godištim srednjim vrijednostima umjerenog tipa, tj. kretale su se od 11,4 u 1982. do 7,9 promila u 1989. godini, a prosječna godišnja stopa za cijeli proučavani period bila je 10,0 promila. Istovremeno, BiH je imala gotovo istu prosječnu stopu (10,1 promil), a Jugoslavija nižu (6,8 promila). Varijabilitet ovih prosječnih godišnjih stopa bio je najveći u srednjoj Bosni (3,5 promila), jer je u cijeloj zemlji iznosio 3,1 a u Republici 3,0 promila.

Prosječna godišnja stopa prirodnog priraštaja za period 1980-1989. u deset sarajevskih opština bila je 9,0 promila, a u području ostalih 27 opština srednje Bosne nešto veća, tj. 10,4 promila. To je u vezi sa većom stopom nataliteta u opštinama izvan sarajevskog područja (17,3 prema 15,7 promila), jer su stope mortaliteta gotovo iste (Tabela 1).

U svim pojedinim godištim, oba ova dijela srednje Bosne pripadala su umjerenom tipu prirodnog priraštaja, a varijabilitet stopa bio je veći u zajednici opština Sarajevo (4,3 prema 3,4 promila), jer je tu dinamika stopa nataliteta imala veće pulsacije (varijabilitet stopa 4,0 prema 2,7 promila), dok je dinamika stopa mortaliteta gotovo stagnantna u oba izdvojena područja (varijabilitet 1,2 prema 1,1 promil).

**PRIRODNO KRETANJE STANOVNIŠTVA
SREDNJE BOSNE 1980-1989.**

Na osnovu prethodno rečenog, razumljivo je da najveći broj opština, čak njih 31 sa 85,8% površine i 90,8% stanovništva (1981. god.) srednje Bosne, prema prosječnoj godišnjoj stopi prirodnog priraštaja za cijeli proučavani period, pripada umjerenom tipu. Preostalih šest opština svrstavaju se u dvije grupe i to

tri opštine su sa niskim, a tri sa visokim tipom (Prilog 1).^{*} Polovi među opštinama su Rudo sa stopom od samo 3,2 promila i Pucarevo sa 16,4 promila, što svjedoči o znatnim regionalnim razlikama. Razlozi su ranije navedeni, pa da samo podsjetimo. Populacija društveno-ekonomski nerazvijene i emigracijske opštine Rudo, sa starom dobnom strukturom, ima najmanju prosječnu godišnju stopu nataliteta (12,9 promila) i najvišu stopu mortaliteta (9,7 promila) od svih opština srednje Bosne u periodu 1980-1989. god, a opština Pucarevo najvišu prosječnu stopu nataliteta (21,8 promila) i jednu od najnižih prosječnih stopa mortaliteta (5,4 promila).

ZAKLJUČAK

Iz svega izloženog može se zaključiti da stanovništvo srednje Bosne u periodu 1980-1989. ima blago pulsirajuće niske vrijednosti srednjeg tipa nataliteta, zatim gotovo stagnirajuće niske stope mortaliteta, iz čega rezultiraju blago pulsirajuće srednje vrijednosti umjerenog tipa prirodnog priraštaja (Prilog 2). Na osnovu toga, kao i uz poznavanje karakteristika polne i dobne strukture stanovništva srednje Bosne u posmatranom periodu, a prema troetapnom modelu demografske tranzicije, odnosno prema karakteristikama razvoja stanovništva, može se zaključiti da se proučavana populacija nalazi duboko u podetapi kasne tranzicije. S obzirom na stepen društveno-ekonomske razvijenosti srednje Bosne posmatrane u cjelini, može se konstatovati da je migracija stanovništva, uz još neke činioce, doprinijela ubrzanju demografske tranzicije u ovom dijelu središnjeg planinskog prostora Jugoslavije.

LITERATURA I IZVORI

1. Rogić, Veljko: Regionalizacija središnjeg planinskog prostora Jugoslavije. Zbornik IX kongresa geografa Jugoslavije, Sarajevo 1974, str. 409-416.
2. Rogić, Veljko: Geografska regionalizacija Jugoslavije. Veliki geografski atlas Jugoslavije, SNL, Zagreb 1987, str. 8-11.
3. Friganović, Mladen: Demogeografija. Stanovništvo svijeta. Školske knjige, Zagreb 1987.
4. Friganović, Mladen: Teorijski okvir i empirijski pristup demogeografskom razvoju i problemima SR Hrvatske 1971-1981. Radovi Geografskog odjela, 17-18, Zagreb 1982-1983, str. 21-38.

* Uopšteno se razlikuju četiri tipa prirodnog priraštaja: niski (stope manje od 5 promila godišnje), umjereni (5-15), visoki (15-20) i vrlo visoki (više od 20 promila) (3,87).

5. Čehajić, Jasmina: Neka obilježja demografskog razvoja (razmjestaj i dinamika) deset udruženih opština sa područja grada Sarajeva. XIII kongres geografa Jugoslavije, Priština 18-22.IX 1989, str. 1-5. (zbornik u štampi).

6. Čehajić, Jasmina: Prirodno kretanje stanovništva Sarajeva 1969-1988. "Sveske", 28-29, Sarajevo 1990, str. 427-440.

7. Grebo, Zlata: Fertility of the population in Bosnia-Herzegovina and its rapid postwar decline. "Stanovništvo", 3-4(1976) 1-4(1977), p. 105-114.

8. Čehajić, Jasmina: Imigrantsko stanovništvo deset udruženih opština sa područja grada Sarajeva. Migracije i BiH (Materijali s naučnog skupa "Migracioni procesi i BiH od ranog srednjeg vijeka do najnovijih dana - njihov uticaj i posljedice na demografsko kretanje i promjene u našoj zemlji", održanog u Sarajevu 26. i 27.X 1989. god.), Institut za istoriju i Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, Sarajevo 1990, str. 571-584.

9. Bjelovitić, Miloš: Promjene u prostornom rasporedu stanovništva srednjobosanske regije. Geografski pregled XIV-XV, Sarajevo 1973, str. 3-56.

10. Statistički godišnjak BiH, RZS, Sarajevo za godišta 1983, 1986, 1987. i 1990.

11. Statistički godišnjak Jugoslavije 1990, SZS, Beograd 1990.

RESUME

POPULATION NATURAL DYNAMICS OF YUGOSLAV HILL-MOUNTAIN AREAS-THE MIDDLE BOSNIA EXEMPLAR FOR THE PERIOD 1980-1989. YEAR

The middle Bosnia is a part of the central mountain area, Yugoslav integral large area complex. According to the administrativ-political organisation it is consisting of 37 municipalities with total are 12883 km² (ENCLOSURE 1).

During ten years studied period the middle Bosnia population is characterized by the slow pulsating (variability 3,1 prom.) low values of middle type natality (the rates were between 15,2 prom. and 18,3 prom.). Furthermore, it is noticing the slow pulsating (variability 1,0 prom.) low mortality values with the rates between 6,3 prom. and 7,3 prom. (the rates of infantile mortality after Year 1984 were low and during first four studied years were between 25,5 prom. and 32,7 prom.).

The results is the slow pulsating (variability 3,5 prom.) middle values of moderate natural population growth type (the rates were between 7,9 prom.) and 11,4 prom.).

According to the indicated results, as wel as considering the characteristics of middle Bosnia sex and age population structure during studied period and its social-economics development, and as per as the three-stages model of demographics transition, that is as per as the population development characteristics, it is possible to conclude that the studied population is very deep in a late transition substage.